

PERGAMENTUL...

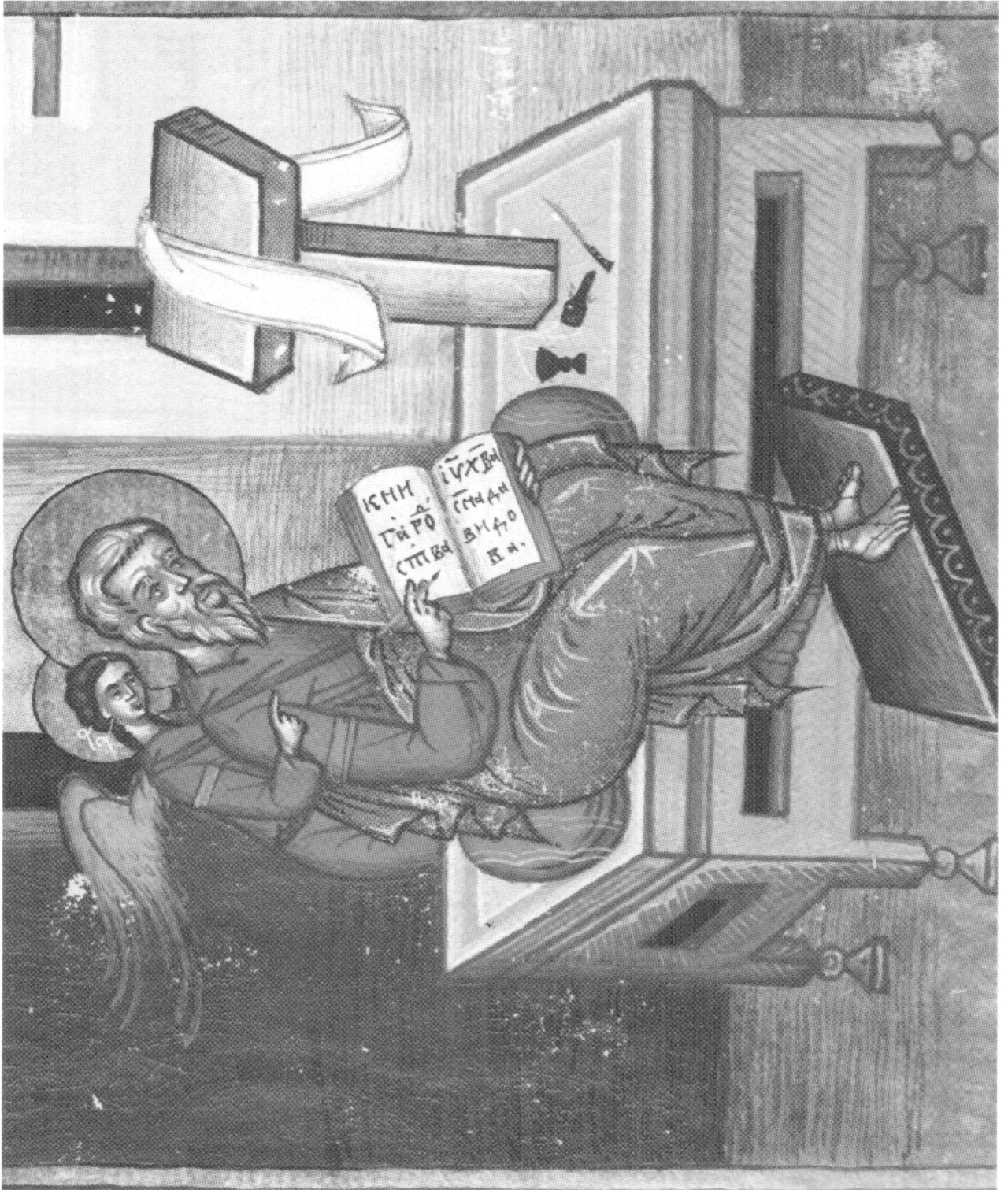
o poveste

*Fața nevăzută a documentelor
pe pergament emise de
Cancelaria domnească în
vremea lui Ștefan cel Mare*

Coordonatori: Gabriela Dumitrescu și Elena Badea

Editura Excelență prin Cultură

BUCUREȘTI, 2015

Prefazione

Der junge Alexander eroberte Indien.

Er allein?

Cäsar schlug die Gallier.

Hatte er nicht wenigstens einen Koch bei sich?

Bertolt Brecht, Wer baute das siebentorigen Thebes?

L'attenzione per gli aspetti materiali e concreti dei documenti che attestano la storia della cultura e delle istituzioni si è manifestata diverse volte nel tempo, con minore o maggiore coscienza. Al di là del contenuto dei documenti, si è compresa l'importanza di chi li ha compilati, in un lavoro apparentemente oscuro ma pieno di valore e significato. In questo modo studiosi di straordinaria acutezza, come furono Lorenzo Valla (1405-1457) e Jean Mabillon (1632-1707), seppero vedere nei documenti l'attività di chi li produsse: il primo dimostrando per via formale e filologica la falsità - già ben conosciuta sul piano del contenuto - della cosiddetta *Donatio Constantini*, ed il secondo elaborando, nel *De re diplomatica* (1681) una vera scienza per valutare l'autenticità ed il peso storico dei documenti, fondandosi sullo studio degli usi delle cancellerie. Accanto alle parti in causa (gli Alessandri e i Cesari del momento, per riprendere i termini di Brecht) assumevano importanza i cancellieri, gli scribi, e tutte le persone che avevano con a loro attività partecipato alla formazione del nostro patrimonio storico e intellettuale.

La convergenza di un grande numero di competenze per la produzione dei documenti scritti, e più ancora, specificamente, dei libri, è poi divenuta oggetto di attenzione in particolare nel corso degli ultimi cinquant'anni, soprattutto in Francia e nelle Fiandre, diffondendosi poi in tutta Europa. Ma questo avvenne anche in corrispondenza con la nascita di altre esigenze: lo studio dei materiali usati nell'architettura, del trattamento della pietra da taglio, delle firme lasciate dai posatori di pietre, della provenienza dei materiali e delle maestranze; e d'altro lato la conoscenza dei materiali antichi come strumento per la conservazione e per il restauro. In questo modo l'interesse storico per i vari tipi di documento (documenti scritti, documenti artistici ed architettonici, oggetti di vita quotidiana e non quotidiana...) si incontrava con esigenze che sembravano di natura più contingente. I limiti che sembravano separare senza alternative il fare e il sapere lasciavano il posto a forme di conoscenza più articolate e duttili.

La consapevolezza dell'importanza della conservazione fu certamente stimolata dal desiderio di ricostruzione successivo alla Seconda Guerra Mondiale: la conservazione del patrimonio usciva dalla pura tradizione museale o archivistica per diventare il segno dell'esistenza di una tradizione culturale nei paesi d'Europa, un segno di vita e di realtà.

Cuvânt înainte

Tânărul Alexandru cuceri India.

Numai el?

Cezar îi bătut pe gali

N-a avut alături cel puțin un bucătar?

Bertolt Brecht, *Cine a clădit Teba*

Atenția pentru aspectele materiale, concrete ale documentelor care atestă istoria culturii și a instituțiilor s-a manifestat în repetate rânduri de-a lungul timpului, cu mai multă sau mai puțină pregnanță. Dincolo de conținutul documentelor, au devenit importante cunoștințele referitoare la cine le-a întocmit, prin strădania aparent obscure, însă pline de valoare și de semnificații. În acest fel, savanți de o extraordinară subtilitate precum Lorenzo Valla (1405-1457) și Jean Mabillon (1632-1707) au știut să vadă în documente munca celui care le-a redactat: primul, demonstrând pe cale formală și filologică falsitatea, deja cunoscută, în ceea ce privește conținutul, a așa-numitului *Donatio Constantini*, (*Dania lui Constantîn cel Mare*), iar cel de-al doilea, elaborând în lucrarea *De re diplomatica* (1681) o adevărată disciplină având ca obiect evaluarea autenticității și relevanței istorice a documentelor, pe baza studiului practicilor de cancelarie. Pe lângă părțile în cauză („Alexandrii” și „Cezarii” momentului, pentru a relua cuvintele lui Brecht), deveneau importanți cancelarii, scribii și toți aceia care, prin munca lor, au contribuit la formarea patrimoniului nostru is-

toric și intelectual. Convergența unui număr însemnat de com-pente necesare pentru întocmirea documentelor scrise și, mai ales, a cărților, a intrat în atenția specialiștilor mai cu seamă în ultimii cincizeci de ani, cu precădere în Franța, Belgia și Olanda, pentru ca mai apoi să se răspândească în întreaga Europă. Acest lucru a avut loc concomitent cu apariția altor exigențe disciplinare: studiul materialelor utilizate în arhitectură, al prelucrării pietrei de talie, al iscăliturilor lăsate de zidarii în piatră, al provenienței materialelor și a mâinii de lucru, iar, pe de altă parte, cunoașterea materialelor vechi ca instrument de conservare și restaurare. În acest fel, interesul istoric pentru diferitele tipuri de documente (documente scrise, documente artistice și arhitectonice, obiecte de uz cotidian și necotidian...) se întâlnește în cele din urmă cu exigențe disciplinare de o natură aparent mai conjuncturală. Așadar, limitele de trecut care păreau să separe pe „a face” de „a cunoaște” lasă locul unor forme de înțelegere mai articulate și mai flexibile. Conștientizarea importanței conservării a fost cu siguranță stimulată de dorința de a reconstrui apărută după al doilea război mondial: conservarea bunurilor de patrimoniu de-pășeste astfel granițele înguste ale tradiției muzeografice și arhivistice devenind dovada vie a existenței unei tradiții culturale europene, un semn de vitalitate și de adeziune la realitate.

Tutto questo contribuì a congiungere in modo più diretto il mondo degli studi e il mondo delle tecniche, e delle tecniche di conservazione in generale. I diversi Paesi scelsero campi di applicazione non sempre identici: per un italiano gli stupendi musei della tradizione contadina romeni sono una straordinaria meraviglia; in Italia (ma questo vale per molti paesi europei), per la presenza di altri punti di riferimento e di altre tradizioni storiografiche, il nostro passato contadino ha lasciato incompabilmente meno, e una enorme quantità di informazione è persa: non sono persi oggetti della notte dei tempi, ma oggetti che soltanto pochi decenni fa erano perfettamente noti e familiari. Ciascuna tradizione ha diversamente interpretato l'esigenza di congiungere storia intellettuale e storia materiale. Ma certamente alcuni manufatti mettono in gioco una straordinaria quantità di competenze. In un libro medievale - forse il documento storico più complesso - le competenze richieste sono numerose: allevatori, venditori di carni macellate, pergamenai, scribi coi loro maestri e le loro scuole, fornitori di materie prime per gli inchiostri e dei colori, filatori, fabbricanti o fornitori di colle, falegnami che disponessero di legni di alta qualità e non necessariamente di provenienza locale, conciatori di pelli, tessitori, artigiani dei metalli e certe volte delle pietre semipreziose, legatori. Un mondo molto articolato e vario si muove attorno a questi oggetti. I testi sono probabilmente l'aspetto più importante, ma è sempre più evidente che il numero delle persone che

hanno concorso alla produzione di un libro o di un documento scritto è notevole, e la qualità del loro lavoro è una componente essenziale, senza lo studio della quale saremmo destinati ad avere una visione povera e riduttiva della complessità della storia. La partecipazione di questi grandi attori della storia è spesso discreta e silenziosa: abbiamo qualche volta i nomi dei copisti, ma spesso soltanto i nomi, e non ci è dato saper chi esattamente fossero e in che cosa esattamente consistesse la loro attività; i nomi dei legatori sono rarissimi, e i nomi degli altri artefici praticamente sconosciuti. Possiamo in qualche modo supplire con studi attenti e minuti: l'identificazione della specie animale da cui proviene la pergamena, la conformazione materiale del documento, i materiali usati, le modalità di trattamento e di conservazione nella storia. Negli ultimi decenni le conoscenze tecniche e storiche sono aumentate moltissimo, ma ci sono ancora moltissime cose da fare. Ad esempio le tecniche sono meglio conosciute, ma la distribuzione areale delle tecniche - un dato storicamente essenziale - ci è sostanzialmente ignota. L'assunzione della consapevolezza dell'importanza di questi dati è un grande passo avanti. Ma come tutti i passi avanti, anche questo deve essere mantenuto nel tempo, estendendone l'uso, ampliando le conoscenze, allargando gli orizzonti non soltanto degli oggetti che debbono essere conservati, ma anche indagando e conservando conoscenze e capacità.

Toate acestea au contribuit la împletirea tot mai strânsă între disciplinele umaniste și tehnice în general, dar în mod special a tehnicilor destinate conservării. Fiecare țară s-a îndreptat înspre domenii de aplicare specifice: pentru un italian, minunatele muzee etnografice din România sunt o sursă de uimire, deoarece în Italia (lucru valabil deopotrivă pentru multe alte țări europene), datorită unor puncte de reper și a unor tradiții istoriografice diferite, trecutul țărănesc a lăsat o moștenire incomparabil mai săracă, iar o cantitate masivă de informații s-a pierdut cu totul: nu s-au pierdut doar obiecte din timpuri străvechi, ci chiar unele pe care le cunoșteam bine în urmă cu doar câteva decenii.

Fiecare țară, în funcție de tradițiile sale, a interpretat în mod propriu necesitatea de a îmbina istoria intelectuală cu cea materială. Cu siguranță, unele artefacte necesită un număr foarte ridicat de competențe specifice. La realizarea unei cărți din Evul Mediu – poate documentul istoric cel mai complex – curau numeroase competențe: crescători de animale, măcelari, pergamentari, scribi cu măștrii lor din diferite școli, furnizori de materii prime pentru cerneluri și coloranți, filatori, producători de cleiuri, tâmplari care aveau lemn de înaltă calitate și nu neapărat de proveniență locală, tăbăcari, meșteri orfevrari, legători. O lume foarte complexă și variată gravita în jurul acestor obiecte. Textele sunt, probabil, aspectul cel mai important, dar este tot mai evident faptul că numărul de persoane care

contribuiau la producerea unei cărți sau a unui document scris este însemnat, iar calitatea muncii lor este o componentă esențială, fără de studierea căreia am avea o viziune săracă și reductivă asupra complexității istoriei.

Participarea acestor însemnați actori ai istoriei este adesea discretă și tăcută: cunoaștem uneori numele copiștilor, însă adesea avem doar numele și atât, nu putem ști cu precizie cine erau și în ce anume consta activitatea lor, numele legătorilor sunt foarte rare, iar numele celorlalți artizani sunt, practic, necunoscute. Într-o oarecare măsură, putem suplini aceste lipsuri prin studii atente și migăloase: identificarea speciilor de animale din care provine pergamentul, aspectul material al documentului, materialele utilizate, modalitățile de păstrare și de conservare de-a lungul istoriei. Deși în ultimele decenii cunoștințele tehnice și istorice au evoluat considerabil, rămân încă multe de făcut. Avem bunăoară o cunoaștere a tehnicilor mai cuprinzătoare, însă distribuția geografică a acestora – un factor esențial din punct de vedere istoric – ne rămâne în mare parte necunoscută. Asumarea importanței tuturor acestor date constituie un mare pas înainte. Dar, ca orice alt progres, și acesta trebuie să fie consolidat în timp, extinzând domeniul de aplicabilitate, completând și aprofundând cunoștințele, lărgind orizontul dincolo de obiectele pe care dorim să le conservăm și incluzând investigarea și conservarea cunoștințelor și a abilităților.

La tristezza che si prova davanti a uno strumento musicale antico che nessuno è più in grado di suonare, potrà riguardare anche, nel mutare dei tempi e dei modi di pensare, le testimonianze che oggi comprendiamo: le ragioni della conoscenza e della conservazione di oggetti e materiali devono mantenere una radicazione nella conoscenza più generale: della lingua, della cultura, della visione delle cose.

Di fronte a questi documenti e agli studi che si sono sviluppati attorno ad essi, cominciamo a dare risposta alle domande che Brecht metteva in evidenza nella famosa poesia che abbiamo citato: cominciamo a capire che Alessandro non era solo, e cominciamo a conoscere i cuochi di Giulio Cesare. Il quadro culturale comincia, grazie a studi come questi, a essere scientifico, preciso e ampio: la complessità diventa evidente e chiara. Riesce anche a riacquisire, proprio attraverso una visione scientifica e storica, gli aspetti che possiamo chiamare emotivi. Vedendo questi grandi documenti coi loro sigilli pendenti, grandi e imponenti, comprendiamo l'importanza di una corte che vuole attraverso la solennità degli oggetti segnalare la sua potenza e la sua ricchezza: il nostro pensiero procede all' inverso, e pensiamo alla grande quantità di oggetti altrettanto solenni e importanti spariti nel tempo, e pensiamo all'umiltà della pelle animale su cui si posa la scrittura, fatta di ingredienti talora costosi, ma molto spesso umilissimi.

Ma proprio mentre comprendiamo questo rispecchiamento e riconosciamo la componente materiale e umile del documento, contiamo i sigilli pendenti e arriviamo a sette: l'immagine umile riacquisisce la solennità che soltanto un oggetto nella sua materialità può avere; un documento, in questo caso un documento opistografo, scritto dai due lati (pratica rara), sigillato ma anche leggibile dall'esterno:

“Apoi am văzut în mâna dreaptă a Celui ce ședea pe scaunul de domnie o carte, scrisă pe dinăuntru și pe dinafară, pecetluită cu șapte peceți.” Apocalipsa 5:1

Alessandro Vitale Brovarone

Università degli Studi di Torino

Tristetea pe care o simțim în fața unui instrument muzical vechi la care nimeni nu mai știe să cânte să cânte ne-ar putea cuprinde, odată cu schimbarea timpurilor și a modurilor de a gândi, în fața obiectelor care ne sunt astăzi familiare: rațiunile cunoașterii și conservării obiectelor materiale trebuie înrădăcinate într-o cunoaștere mai generală: a limbii, a culturii, a viziunii asupra lucrurilor.

Grație acestor documente și studierii lor, începem să avem un răspuns la întrebările din celebra poezie a lui Brecht citată aici: înțelegem că Alexandru nu era de unul singur și întrevvedem cine erau bucătarii lui Cezar. Multumită acestor studii, reconstituirea contextului cultural devine tot mai științifică, precisă și cuprinzătoare, iar complexitatea sa reiese limpede și cu evidență. Tocmai datorită amplasării într-o perspectivă științifică și istorică, acest context cultural redobândește aspectele sale emoționale. Privind aceste documente, cu sigiliile lor atârinate, mărețe și impunătoare, putem înțelege numaidecât importanța unei curți care, prin solemnitatea documentelor emise, își face cunoscută puterea și bogăția: gândul nostru se îndreaptă spontan la nenumăratele obiecte la fel de solemne și importante pierdute de-a lungul timpului, la simplitatea pielii animale ce perpetuează cuvântul scris, preparată combinând cu mare chibzuință ingrediente de preț și materiale de rând.

Apoi, tocmai în timp ce reflectăm asupra umilei componente materiale a documentului, îi numărăm pecețile și ajungem

până la șapte: imaginea modestă recapătă solemnitatea pe care doar un obiect în plin materialității sale o poate avea: un document, în cazul de față opistograf, scris pe ambele fețe ale colii (obicei rar), sigilat, dar lizibil și din afară:

„Apoi am văzut în mâna dreaptă a Celui ce ședea pe scaunul de domnie o carte, scrisă pe dinăuntru și pe dinafară, pecetluită cu șapte peceți.” *Apocalipsa 5:1*

Traducere

Elena Badea, Institutul Național de Cercetare și Dezvoltare pentru Textile și Pielărie și Universitatea din Craiova
Roberto Merlo, Università degli Studi di Torino